

Veteriner Hekimliği ve Hayvan Hakları Açısından Etik Kurullar

Prof.Dr.Ferruh DİNÇER*, Dr.Ayşe MENTEŞ*

* Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji ABD, ANKARA

Bu bildiri "etik" terimi genel anlamda tıp uygulamalarında ortaya çıkan sorunlarda kullanıldığı biçimde geçecektir, insanların tıp etkinliğinde bulunmaya başladıkları dönemde varolan etik sorunlar, zamanla artmış, konunun tarafları olan hekim-hasta ilişkilerinde yeni tartışma ortamları ve çözüm arama yolları ile değişikliklere uğramıştır. Veteriner hekimliğinde ise taraflara bir yeni-hayvan eklenerek benzeri gelişmeler izlenmiştir.

Hayvanları daha kolay denetim altında tutabilmelerini sağlayan evciltme sonucunda insanların gereksinimlerine göre hayvanları yetiştirme eğilimi belirlemiştir. Böylece oluşturulan insan merkezli hayvan-insan ilişkisi günümüze dek, özünden fazla birşey yitirmeden süregelmiştir. İnsanlar tarafından bakılıp beslenmeleri karşılığında hayvanlar, fiziksel bağımsızlıklarının yanısıra, genetik bağımsızlıklarını da yitirmişler ve insan türünün istediği gibi üremek, yaşamak zorunda kalmışlardır (11,12). Öyle ki, insanlığın ilk zenginlik göstergesini hayvanlar oluşturmuştur. Sermaye anlamına gelen "kapital", "sığır-başı"- "caput-capitulum" dan türetilmiş, önceleri alış-veriş aracı olarak kullanılan hayvan, ilk paralarda yer alarak satın almada "değer" kavramını belgelemiştir.

Özellikle ilk İnsan topluluklarında ve uygarlıklarda hayvanın manevi bir değer taşıdığını da belirtmek gereklidir. İnsan-hayvan ilişkisinin ilk dönemlerinde hayvana duyulan ilkel saygının değişiklikler gösterdiği açıktır. Aristo'ya göre basit yapıdaki canlılar kendilerinden daha çok gelişmişlere hizmet etmek zorundadırlar. Hristiyanlığın yayılmasından sonra da Aristo'nun görüşlerini savunanlar vardır. İncil'de Tanrının insanlara "havada ve karada bütün canlıların üzerinde egemenlik kurun" dediği belirtilmektedir (14). Kur'an'ın bazı ayetlerinde hayvanların, insanların çeşitli gereksinimlerini karşılamaları için yaratıldıkları ifade edilmiştir (1).

Günümüzde başlıca gıda gereksinimi için kullanılan hayvanlardan spor ve arkadaşlık amacıyla, süs ögesi ya da laboratuvarlarda bilimsel deney materyali olarak yaygın bir şekilde yararlanılmaktadır.

Hayvanların sadece "ekonomik değere sahip varlıklar" oldukları şeklindeki bakış açısı 19.yüzyılın sonlarında "hayvanları koruma" düşüncesiyle çakışmaya

başlamıştır (14). Bentham bu kavramı ilk kez ifade edenler arasındadır. Hayvan hakları konusundaki hareketler temelde hayvan deneylerine tepki olarak doğmuştur. "Hayvan Deneylerinin Kaldırılması için Dünya Birliği" (VCAV) adlı kuruluş 1960'ı yıllardan beri hayvan deneylerine alternatif metodların geliştirilerek, laboratuvar hayvanlarının acı çekmelerinin ve öldürülmelerinin önlenmesine çalışmaktadır (2).

Genellikle tıp etkinliğinde karşılaşılan etik sorunun hepsinin ortak noktası "canlıya fiziki ya da ruhsal zarar verme" durumudur. Hayvan, genelde ticari bir meta, ekonomik değere sahip bir varlık kabul edilirken, tıp etkinliği içerisinde de bilim adamlarının ana materyali, başlıca deney malzemesi konumundadır. Bu durum etikte "cana saygı" ilkesiyle büyük bir çelişki göstermektedir. Veteriner hekimliği alanında bugüne dek etik sorunlarla karşılaşılması bu tür sorunların yeteri kadar rahatsız edici kabul edilmemesine bağlanmalıdır.

Bize göre veteriner hekimliği etiğinin konusunu genel anlamda insanların hayvanlarla ilişkilerinden doğan, özel anlamda veteriner hekimliği uygulamalarının sonucunda ortaya çıkan ve çıkabilecek olan etik sorunların tanımlanması ve tartışılması oluşturmaktadır. "Etik Kurullar" adlı bu oturumda bize ayrılan sürede olaya bu çerçeveden yaklaşarak hem konuyu tartışma gündemine getirmeyi, hem de bu konuda öneriler yapmayı amaçlamaktayız.

Neden Tartışma Gündemine Getirmek?

Kısaca belirtmek gerekirse tıp alanında bile ülkemizde yeni yeni düzenlemelere gidilen etik kurullar konusu veteriner hekimliği alanında ilk kez bu toplantıyla tartışmaya açılmaktadır. Buradan hareketle konunun irdelemesi ve ilgili kuruluşlar kanalıyla mevzuat çerçevesine alınması çabaları sürdürülecektir.

"Etik" sözcüğünün 1980'li yıllarda tıbbi deontolojide yaygın olarak kullanılmaya başlandığı dikkate alındığında, 19.02.1960 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren "Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi" içinde böyle bir tanımın yer alması beklenemez. Oysa ki, ilaç araştırmaları hak-

kinda 29 Ocak 1993 tarihinde yayımlanan Yönetmelikte (4) "Etik Kurul-Yerel Etik Kurullar" tanımlanmıştır.

Etik Kurul: İlaçla yapılacak klinik araştırma isteğinin incelenememesi, klinik araştırma ve çalışmaların etik açıdan değerlendirilmesi ve kontrolü amacıyla. Bakanlık merkezinde Bakanlıkça teşkil edilen Kurulu,

Yerel Etik Kurullar: Araştırmayı yapacak kurum ve kuruluşlarda oluşturulan ve Yönetmelik'de tesbit edilen görevleri yürüten kurulları, ifade eder.

Bu tanımlarda etik kurullar bir denetim ve karar organı olarak yansıtılmaktadır.

Ülkemizde ilk kez 9 Temmuz 1994'de Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren "Veteriner Hekimliği Deontoloji Yönetmeliği"nin (7) 17nci maddesinde "Etik Kurul" şöyle tanımlanmıştır:

"Veteriner hekim herhangi bir hayvan türü üzerinde yapacağı deneysel amaçlı uygulamalarda ulusal ve uluslararası etik kurallara uymak zorundadır. Bu kurullar Bakanlık merkezinde oluşturulan etik kurul ile araştırma yapacak kurum ve o kuruluşlarda oluşturulan yerel etik kurullar aracılığı ile denetlenir. Bu çerçevede yapılacak tüm araştırmalar için etik kurulun onayı aranır."

Görüldüğü gibi burada da ilaç araştırmalarına ilişkin etik kurullarda olduğu gibi etik kurul-kurulların bir denetleme organı olmaları sözkonusudur.

Neden Veteriner Hekimliğinde Etik Kurullar?

"Neden Deontoloji Değil de Tıbbi Etik?" başlığı altında düşüncelerini açıklayan Örs (13) "Değer sorunlarının, dolayısıyla etik alanının kapsamı içine insan dışındaki canlıların (alınmasının) söz konusu olmayacağı biçimindeki anlayış zamanımızda geniş kapsamlı biyoeetik, öte yandan çevresel ve çevrebilimsel etik alanlarının gelişmesiyle geriye itilmiştir. Canlılığa etik yönünden böyle geniş bir açı ile bakmanın sonucu olarak, tıp etkinliğinde de en başta araştırma amacı ile öteki türlerin bireylerinin kullanılmasının doğurduğu değer sorunları, tıbbi etiğin kapsamına girmektedir" demektedir. Olaya bu açıdan baktığımızda tıbbi etiğin en geniş kapsamı ile ele alındığı araştırma işlerinde kullanılan deney hayvanlarının, etiğin kapsamına girdiği, dolayısıyla veteriner hekimliğin ana konularından birini oluşturduğu açıklıkla görülebilecektir. Bu bağlamda denebilir ki, veteriner hekim yalnız kendi konularına ilişkin araştırmalarda değil, doğrudan insan sağlığına yönelik olarak yapılmakta olan tıbbi araştırmalarda da etik kurulların aktif bir üyesi olmak durumundadır.

Görkey'e (9) göre etik komiteler "tıbbi etik veya yasal konularda görüş bildirmek üzere kurulmuş komitelerdir. Ulusal düzeyde kurulan etik komitelerin yanısıra yerel etik komiteler de bulunmaktadır. Yerel etik komitelerin araştırma merkezlerinde kurulanları "Araştırma

Etik Komiteleri", hastanelerde kurulanları ise "Klinik Etik Komiteleri" olarak adlandırılmaktadır.

Karakaya (10) da "Hastane etik kurullarının yapısı ve işlevleri üzerinde etraflıca durmuştur.

Veteriner hekimliğinde etik kurullarının kuruluş ve işlevleri de şüphesiz bu çerçevede içerisinde ele alınabilecektir.

Avrupa'da başta İsveç ve İsviçre olmak üzere birçok ülkede hayvanlara ilişkin etik komitelerin kurulması 1970li yıllardan beri süregelen bir süreçtir. Bunların başlıca görevleri planlanan araştırmaları incelemek ve özellikle hayvan deneylerine ilişkin yaptırımlar getirmektir. Bu komitelerin çalışmaları sonu hayvan deneylerine kesinlikle karşı olanlar, zaman içerisinde, komitelerin planlı çalışmalarını yerinde gözlemleyerek daha akılcı bir uzlaşma zemininde buluşmuşlardır. Örneğin, Upsala Hayvan Etik Komitesi'nin 1991 ilkbaharındaki toplantısında, etik komitelerin kurulmaya başlandığı 15 yıldan beri bu konuda çok büyük gelişmeler olduğunu duyurmuştur (5,8).

Ülkemizde olduğu gibi, ancak bizden daha önce Amerika ve Avrupa'nın birçok ülkesinde kurulmuş olan hayvanları koruma dernekleri, özellikle II. Dünya Savaşından sonra toplumlarda çevre duyarlılığının artmasına paralel olarak ulusal ve uluslararası düzeyde, hayvanlara acı veren deneylere karşı kuruluşlar oluşturmaya başlamışlardır (2,3). International Association Against Painful Experiments on Animals, World Coalition Against Vivisection gibi uluslararası kuruluşlar "deney hayvanlarına alternatif" metodlar (canlı hücre kültürleri v.b.) öneren ve bunları kullanan çeşitli bilim adamlarını da bilimsel danışman olarak bünyelerine almışlardır.

Bu gelişmelerin yanında, "Animal Welfare" ve "Animal Well-being" (Hayvan Refahı ve Hayvanın İyi-liği) konularında çeşitli kuruluşlarca yaptırımlar içeren yönetmelik ve yönergeler yayımlanmıştır. Biz burada hayvan refahı yerine "Hayvan Gönenci", hayvanın iyiliği yerine "Hayvan Ongunluğu" deyimlerini öneriyoruz.

Uluslararası Binicilik Federasyonu (International Equestrian Federation-FEI) 1990'da Stockholm'de yapılan Dünya Binicilik Yarışmalarında yarış atlarının gönenci (refahı) ile ilgili bir "Davranış Kuralı" yayımlamayı tartışmış ve hemen sonra "FEI Etik İncelemeleri Komitesi" Kasım 1990'da ilk taslağı hazırlamıştır. FEI Veteriner Hekimleri Komitesi Şubat 1991'de bu taslağı onaylamış ve FEI bürosu Mart 1991'de bu kuralları yürürlüğe koymuştur. Bunlar kısa süre içinde Etik Komitesince tekrar düzenlenmiş ve 1994 Ocak ayından itibaren uluslararası yarışmaların bütün programlarına bu davranış kurallarının yazılması zorunluluğu getirilmiştir (6). Bu nedenle 1994 yılında Ulusal Binicilik Federasyonumuzun Veteriner Hekimliği Yönetmeliğine de bu kurallar geçirilmiştir. Bu kurullarda at en önemli canlı varlık olarak alınmıştır ve bir canlı olarak insan için gözetilen etik kurulların tümü atlar için de geçerli kabul edilmiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak denebilir ki, biyoteknolojinin medikal meslek gruplarında yaygın bir biçimde kullanılmasıyla birlikte mesleki etik olayı da ayrı bir anlam ve önem kazanmış, bu çerçevede veteriner hekimliği alanında da üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir konu haline gelmiştir. Bu bağlamda "etik kurulların" oluşumunda ve işlevinde tıbbi etik kurulların yapısına uygun olarak, ancak, üç canlının karşılıklı iletişim durumunda kaldığı dikkate alınarak, yoğun ve hızlı bir şekilde çalışmaların yapılmasını zorunlu görmekteyiz.

KAYNAKLAR

1. Anonim. Kur'an-ı Kerim ve Meali Alisi (Haz.A.Fikri Yavuz), İstanbul: Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık, XXVIII+608.
2. Anonim. Bulletin de la Coalition Mondiale contre la Vivisection, 1967: X, 24.
3. Anonim. International Association Against Painful Experiments on Animals: Scientific Director's Report. London, 1972:8.
4. Anonim. Sağlık Bakanlığından: İlaç Araştırmaları Hakkında Yönetmelik. Resmi Gazete (21480). 1993:39.
5. Anonim. Swiss Academy of Medical Sciences and Swiss Academy of Sciences-Ethical principles and guidelines for experiments on animals. Bern, 1993:3.
6. Anonim. FEI-Federation Equestre Internationale. Veterinary Regulations 1st January 1994. 7th Edition. Printed in Switzerland, 1994.
7. Anonim. Türk Veteriner Hekimleri Birliğinden: Veteriner Hekimliği Deontoloji Yönetmeliği. Resmi Gazete, 9 Temmuz 1994(21985). 1994:12-14.
8. Forsman B. Research ethics in Practice. The Animal Ethics Committees in Sweden 1979-1989. The Royal Society of Arts and Sciences in Gothenburg, Göteborg, 1993:114.
9. Görkey Ş. Etik Komiteler. Sendrom, 1994:84-87.
10. Karakaya H. Hastane Etik Kurullarının Tarihçesi, Yapısı ve İşlevleri Üzerine. Tıbbi Etik (1). 1993:12-21.
11. Morris D. Çıplak Maymun (Çev.Nuran Yavuz). İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1990:256.
12. Morris D. Hayvan-insan Sözleşmesi (Çev.Mehmet Harman-cı). İstanbul: inkılap Kitabevi, 1991:151.
13. Örs Y. Neden Deontoloji Değil de Tıbbi Etik? Tıbbi Etik (1) 1993:7.
14. Singer P. The Ethics of Animal Use. In: World Animal Science, A1, Domestication, Coservatksn and Use of Animal Resources (Ed. L.Peel and D.E.Tribe), Amsterdam, 1983:153-64.